

Петро Кравченко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович — доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ЦІННІСНИЙ ПРИНЦИП ЇЇ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ

Проблема гідності людини завжди привертала увагу філософів. Нині вона гостро актуалізується, що пов'язано із кардинальними змінами сучасного соціуму взагалі та українського зокрема.

Гідність відображає уявлення про цінність особистості, відношення людини до самої себе і суспільства до індивіда. Усвідомлення власної гідності є формою самоконтролю та самооцінки особистості на чому ґрунтується вимогливість індивіда до самого себе. Як оцінює себе в усіх конкретних випадках особа? Від чого залежить рівень цієї оцінки? У першу чергу, цей рівень визначається вдачею людини, обставинами в яких вона існує, її поведінкою. Зрештою, на ґрунті морального усвідомлення себе, в людині формується еталон самооцінки та критерії життєреалізації. Цього еталону вона і сама повинна дотримуватися у повсякденній поведінці, і вимагати його дотримання від оточуючих якщо даний ціннісний еталон достатньо обґрунтований.

Категорія гідності утверджує принципову цінність індивіда як людини взагалі, як представника людства, визначаючи моральний еталон його самооцінки. Утвердити, обстояти або втрати свою гідність особа здатна в проекції власного індивідуального «Я» на загальнолюдські потенції цінності й ідеали. Наскільки повно проявляється в конкретних діях особистості історично сформоване начало людяності як такої, наскільки людяними є її задуми і вчинки — такою є проблема людської гідності в аспекті морального самовдосконалення особи. Але крім цього проблема гідності проявляється і у зберіганні поваги до кожного індивіда, його людських прагнень і прав з боку інших людей та суспільства в цілому [4, с.226]. Відсутність чи нестача такої поваги нині є суттєвою моральною вадою українського суспільства, якому так не вистачає усвідомлення власної людської гідності.

Утвердження цієї свідомості, поширення сфери її компетенції є актуальним завданням як нинішньої культури загалом, так і кожної окремої особистості, що прагне ввійти до спільноти цивілізованих людей, для яких гідність у системі ціннісних орієнтацій є вищою цінністю.

Нерідко поняття людська гідність ототожнюється з поняттям «гідність людини», які зовні нібито не відрізняються, проте необхідне розмежування цих понять, оскільки у наукових працях поняття «гідність людини» розглядається у зв'язку з конкретною особистістю, групою людей, а «людська гідність» як етична категорія включає в себе уявлення про особистість взагалі як ознаку й властивість, що відрізняє людину від інших біологічних істот, виділяє у структурі цих якостей соціальне як неповторне.

Гідність — один із найбільш складних й особистісних елементів свідомості і разом з тим емоційної сфери людини. Це водночас і своєрідний саморегулятор її поведінки, і емоційне переживання своїх учинків, дій, і почуття морального задоволення чи незадоволення. А почуття, як відомо, можуть домінувати над раціональною оцінкою дій, застерігати людину від аморальних учинків. Почуття гідності виникає в процесі усвідомлення свого «Я» і зароджується уже в родовому суспільстві. Проте усвідомлена гідність може у свою чергу посилювати чи тамувати деякі почуття, змінювати їх напрям, вираз та інтенсивність.

Гідність дає змогу людині оцінювати ситуацію, обирати способи досягнення мети, враховувати можливі наслідки своєї поведінки на основі розмежування реальних суспільних відносин. Щоденна практична діяльність дає можливість людині бачити себе немовби збоку, об'єктивно зважувати свої можливості, фіксувати, засуджувати неправильні твердження й вчинки. В усьому цьому гідність відіграє роль морального джерела самовдосконалення особистості. Тільки тоді, коли з'являються думки, які ґрунтуються на власних уявленнях про сенс життя, щастя, відношення до інших людей, можна говорити про сформовану гідність як регулятор людської поведінки. Свідомість і почуття власної гідності є джерелом моральної активності особистості. Ця активність може бути відображенням самооцінки, яка відбиває певне ставлення індивіда до самого себе, до своїх особистих якостей, своєї поведінки, причому — це відображення подвійного взаємозв'язку. З одного боку, самооцінка визначається відношенням людини до інших, а, з іншого — відношенням людей до неї. Людина починає правильно ставитися до себе самої після того, як вона навчиться правильно ставитися до інших людей і прислуховується до того, як вони оцінюють її саму. Самооцінка, сформована з «двох боків», відіграє важливу роль у життєвій долі людини, дає їй змогу правильно вибирати лінію поведінки.

У процесі активної діяльності гідність людини досягає такого рівня, коли вона сама, без стороннього контролю регулює свої почуття, вчинки, бачить свої недоліки і переборює їх, що у свою чергу породжує почуття впевненості.

Моральне виховання починається у сім'ї. Сім'я — це свого роду носій «арсеналу» людських почуттів та уявлень, «вікно», через яке дитина вперше набуває можливості вдивлятися у суспільство, а через нього — у себе. У сім'ї відбувається «закладання» якостей внутрішнього світу особистості, формування її гідності. Тому надзвичайно важливий моральний клімат у сім'ї, її «моральний кодекс». Коли моральне середовище ненормальне, то почуття гідності розбивається об «підводне каміння» на шляху розвитку дитини. Зберегти в сім'ї власну гідність — це означає зберегти ту основу, без якої людина елементарно невільна. Водночас почуття гідності необхідне для послідовного й цілісного формування морального світу індивіда, його уявлення про свободу.

Г.В.Плеханов у статті «До питання про роль особистості в історії» так пояснює співвідношення свободи і необхідності в моральній поведінці людей: «Коли усвідомлення несвободи моєї волі уявляється мені лише у вигляді повної суб'єктивної та об'єктивної неможливості вчинити інакше, ніж я роблю, і коли далі мої дії є в той же час найбільш для мене бажаними з усіх можливих дій, тоді необхідність ототожнюється у моїй свідомості із свободою, а свобода з необхідністю, і тоді я не вільний лише в тому розумінні, що не можу протиставити їх одну одній; не можу відчутти себе скутим необхідністю. Але подібна відсутність свободи є разом із тим її найповнішим проявом» [5, с.306 — 307]. Відповідно моральна свобода може існувати як усвідомлена необхідність, через що можна встановити її відношення з гідністю особистості.

У повсякденному уявленні людина є людиною тоді, коли вона робить не те, що їй диктують інші, а те, що сама проаналізує (навіть якщо це продиктовано іншими), оцінить, прийме чи не прийме відповідно до цього те чи інше рішення. Людина залишається вільною, якщо вона усвідомлює необхідність виконання цієї дії і переконується в її цінності та оптимальності. Для людини з усвідомленим почуттям власної гідності, характерним є те, що, вчиняючи так чи інакше під безпосередньою дією зовнішнього тиску, вона керується власними переконаннями, робить так, як їй підказує гідність. І у цьому вбачається прояв моральної свободи особистості.

Показником співвідношення свободи й гідності особистості є міра примусу та вільного вибору, що здійснюється особистістю в тій чи іншій ситуації. Необхідність постійного вибору між примусовим та вільним волевиявом і робить гідність динамічною властивістю, яка регулює поведінку особистості у певних життєвих умовах. У цьому зв'язку людині об'єктивно необхідна певна «маса» гідності в середовищі, де вона реалізується, оскільки невідповідність між її гідністю та гідністю й інших гальмує прояв особистості, істотно

ускладнює можливості її самоствердження.

Мораль гідності, по суті, динамічна, бо вона не тільки не дозволяє нам опускатися нижче досягнутого морального рівня, а постійно примушує прагнути його перевищити. Динамізм гідності виражений і в об'єктивно-суб'єктивному піклуванні людини про те, щоб і інші культивували свою гідність, оскільки її недостатність у них не дає змоги індивіду будувати свої стосунки з людьми відповідно до власної гідності. Ця обставина може стати імпульсом для подальшого гідного розвитку людини. Саме «гідного», бо мораль гідності не є мораллю самозадоволеного спокою — це мораль безперервного прагнення до вдосконалення себе та інших людей, суспільства в цілому.

Гідність особистості як такої полягає у ній самій, а не одержується нею іззовні. Поки сама людина не розвинулась до усвідомлення власної, до того ж суто внутрішньої гідності, вона ґрунтується на чомусь зовнішньому. Проте із існування зовнішніх переваг не можна вивести усвідомлення внутрішньої гідності особистості.

На думку М.Беррела «...людина наділена гідністю, джерело якої — в її душі» [1, с.45] Гідність виявляється в усвідомлених зв'язках із собі подібними — з тими, з ким людина ділить життя, красу, небезпеку, радості й горе. Розум, любов, безліч людських якостей покликані зробити відносини між людьми і в середині соціальних груп не тільки можливими, але й радісними. Ці якості в тій чи іншій мірі даровані кожній людині і становлять основу її гідності. Мета людського життя — існувати в гармонії та злагоді з природою, без зайвих стресів і ненависті, коли кожен зацікавлений у захисті всього, що даровано йому природою. Але це в ідеалі. У реальному житті, як показує історія часто відбувається інше: ненависть, неповага до чужої (та й до власної) гідності, що веде до руйнування цієї злагоди і гармонії.

На нинішньому етапі розвитку української держави особливого значення набуває проблема формування у свідомості молодого покоління ціннісно-нормативних структур, які одним із головних принципів соціальної взаємодії утверджують повагу до гідності особистості. Ігнорування цього принципу призводить не лише до труднощів у спілкуванні, але й до складних негативних соціально-культурних наслідків. Одним із шляхів оптимізації соціальної взаємодії є практично значимий аспект прояву уваги до гідності іншого — бажання людини взаємодіяти з іншими відповідно до універсальних критеріїв, що не залежать від особистих симпатій, точок зору тощо.

Традиційна практика соціальної та особистісної взаємодії ще не звільнилася від грубого нав'язування іншими власних уявлень і оцінок. Як справедливо зауважила Т.Ю.Кошечкіна, — «...швидше заважає, ніж допомагає людині орієнтуватися в сьогоdnішній культурі міста переконання в тому, що можливою й бажаною для всіх є єдина і беззаперечна система уявлень. Вимога дотримуватись таких характеристик особистості та поведінки, як повна безкомпромісність, стереотипна схожість з іншими, сліпа єдність з оточуючим світом стає для багатьох джерелом небажаних наслідків у ставленні один до одного та до самого себе» [3, с.194].

Бажання людини допускати вираження ідей або інтересів, які ним самим не приймаються, традиційно розглядається як толерантність. В основі толерантного ставлення лежить прагнення до взаємодії з іншими людьми, незалежно від різниці ціннісних систем, установок, поглядів. Такого роду взаємодії базуються на універсальних критеріях, якими, у рамках правового суспільства, є закони.

Головний зміст сьогоdnішніх суспільних перетворень, створення умов життя, гідних людини, в яких вона б знаходила моральне задоволення від творчості й праці, від усвідомлення своєї корисності. Це повинно стати рушійною силою суспільного розвитку. Реальна турбота про людину, правовий захист особистої гідності кожного громадянина — одне з найважливіших завдань сьогоdnення.

Крім того, виникає і проблема невідповідності між усвідомленням найвищої цінності людської особистості та захопленням новітніми технічними засобами, що створює серйозні проблеми для гідності людини:

— непередбачувана масова втрата робочих місць, що призводить до почуття безнадійності

- та невпевненості у майбутньому;
- потік інформації, який не залишає місця й часу для усвідомлення, проникнення в суть, глибокого розуміння;
  - етично дезорієнтований вплив генетичних інновацій (штучне запліднення, сурогатне материнство тощо).

Домінування економічних інтересів, що задовольняють егоїстичні, індивідуалістичні прагнення, закриває масам людей очі на необхідність інформації про людські та етичні цінності. Результатом можуть бути спалахи насилля, масова маргіналізація. Суспільству, так само як і індивіду, не вистачає безпеки й стабільності, без яких складно робити вибір і приймати рішення у колективних пошуках добра.

В умовах подальшої демократизації суспільного життя, об'єктивної взаємодії різних соціальних груп досить часто виникають проблеми, для яких відсутні аналоги моделі їх розв'язання. Породжує конфлікт думок та інтересів, в ході яких не завжди виявляється повага до гідності опонента, сприйняття точки зору іншого, яка відрізняється або не співпадає із власною. Нерозвинутість політичної культури, відсутність традицій взаємовідносин між представниками різних соціальних інтересів може бути своєрідним фактором дезорганізації суспільного життя. Ця проблема все частіше знаходить відображення в літературі, набуваючи суспільного значення.

Гідність — це один із найскладніших особистісних елементів моральної свідомості, внутрішнього світу людини, що розкриває себе в усіх сферах людської діяльності та суспільних відносин. Йому властивий багатий спектр емоцій та уявлень про моральне й аморальне, постійне прагнення до гармонізації внутрішнього світу людини і світу середовища, яке її оточує. Тому формування гідності — це усвідомлення людиною вимог суспільства, контроль за своїми думками і вчинками, їх, аналіз і самооцінка. Людина з почуттям власної гідності відповідає перед собою і, таким чином, перед суспільством, перетворюючи її на саморегулятор людської поведінки, на моральне суспільне надбання. Чи означає це, що відсутність відповідальності перед суспільством позбавляє людину основ саморегуляції власної поведінки, а суспільство знищує у ній те надбання, яке міститься у моральній скарбниці? Така постановка питання свідчить про величезні резерви етичного осягнення особистості, її ролі, а в даному разі внеску в моральний потенціал суспільства.

Ці резерви лаконічно можна охарактеризувати таким чином. Саме сьогодні в умовах морального відродження суспільства, коли вимоги покаяння та духовного самоочищення набувають по суті політичного забарвлення, проблема моральної відповідальності цілих поколінь і політичних інститутів стає особливо гострою. Відновити людську гідність, віру в загальнолюдські ідеали та цінності, у саму можливість їх, реалізації в умовах кризи означає наповнити гідність таким реальним змістом, котрий перетворить її не тільки в регулятор поведінки, а й у джерело соціальної активності особистості. І тут слід зазначити, що покладатися на заклики до дотримання тих чи інших моральних норм (навіть у релігійній формі) замало, оскільки моральна відповідальність людини перед собою і перед суспільством тільки й може бути, як реальний фактор детермінації моральної цінності людини — її гідності.

Розвиток суспільства передбачає співпрацю різних соціальних груп, спільним для яких у стратегічному плані є ідеали розвитку, єдине розуміння цілей і перспектив, але які багато в чому відрізняються, оскільки саме різноманітність думок і позицій людей — передумова й фактор суспільного розвитку. Навчитися жити в умовах демократії, жити, поважаючи інтереси і права інших, не схожих на тебе, навчитися вимагати застосування санкцій тільки у випадку, якщо це дійсно необхідно (порушення закону, існування загрози для життя людини, суспільного порядку тощо) — це задачі, що повинні стати першочерговими. І.Кант зазначив: «Чини так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого так, як до мети, і ніколи не ставився до нього тільки як до засобу» [2, с.260] Орієнтація на формування самостійності мислення, усвідомлення того, що гідність людини — найвища і унікальна цінність — одне з найважливіших завдань виховання. Саме тому, гідність як

властивість внутрішнього світу особистості є і відчуття, і рівень усвідомлення людиною своїх особистісних можливостей, постійне прагнення до їх удосконалення не тільки через духовне самозбагачення, а й через практичну участь у процесі створення морального потенціалу людства.

Література

1. *Беррел М.* «И Бог заплакал...» (Достоинство человека, прогресс, технология) //Человек. — М., 1991. — №6.
2. *Кант И.* Основы метафизической нравственности //Кант И. — Соч.: В 6 т. — Т.4. — Ч.1. — М., 1965.
3. *Кошечкина Т.Ю.* Уважение к достоинству личности и толерантность как факторы оптимизации социального взаимодействия //Человек: перестройка мышления и поведения. — Киев, 1991.
4. *Малахов В.А.* Етика: Курс лекцій (3-тє вид.). — Київ, 2001.
5. *Плеханов Г.В.* К вопросу о роли личности в истории //Избранные философские произведения. — М., 1956.

Надійшла до редакції 10.12.2002 р.